

УДК 94 (477) «1910/1920» : 94 (477) (092)Дор] (045)
DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2025.1.316>

Альона Шмалюх*

ПОМІЩИЦЬКИЙ «СВІТ» ПЕРШИХ ДЕСЯТИРІЧ ХХ СТОЛІТТЯ У СПОГАДАХ Д. ДОРОШЕНКА

Анотація: У статті проаналізовано бачення поміщицького життя, роль великих землевласників у суспільних відносинах і перспективи вирішення земельного питання в 1917-1918 рр. в інтерпретації Дмитра Дорошенка (1882-1951 рр.), вихідця з поміщицького стану та державного діяча періоду Української революції. Серед складників поміщицького «світу» у спогадах Д. Дорошенка виокремлено такі: організація господарства та побуту поміщицької родини, характеристика поміщиків – учасників українського руху, залученість поміщиків до розв'язання земельної справи у 1917-1918 рр. Встановлено, що автор спогадів, фаховий історик, не зробив теоретичного обґрунтування причин селянсько-поміщицького протистояння, а зафіксував перебіг селянської боротьби проти поміщиків наприкінці 1917 – на початку 1918 рр. на Чернігівщині, докладно пояснив механізм наростання насильства на селі.

Ключові слова: поміщики, спогади, Дмитро Дорошенко, хутір Дорошенків, Наддніпрянська Україна, селянські погроми, земельна справа

Вступ. Багато провідних учасників Української революції 1917-1921 рр. так чи так мали поміщицьке минуле: вони або самі походили з поміщицьких родин, або тісно співіснували з вихідцями з поміщицького стану. Серед таких осіб, які до того ж залишили письмові свідчення своєї діяльності, був відомий український історик, політичний і державний діяч періоду Центральної Ради та Гетьманату 1918 р. Дмитро Дорошенко (1882-1951 рр.). Зі студентських років він активно займався революційною діяльністю, долучився до національно-культурного життя Наддніпрянщини, а в 1917-1918 р. намагався реалізувати свої погляди щодо державного будівництва. Д. Дорошенко був свідком чи учасником багатьох переломних моментів українського державотворення, наслідки яких намагався переосмислити в еміграції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особі і діяльності Д. Дорошенка присвячено значний масив наукових праць. Серед останніх досліджень варто звернути увагу на наукові пошуки В. Андрєєва та А. Руденка щодо родоводу Дорошенків¹. А. Руденко докладно описав маєток Дорошенків на Чернігівщині². Суспільно-політичне тло Чернігівщини й умови, в яких працював на посаді губернського комісара Д. Дорошенко у

---

* Шмалюх Альона Анатоліївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та методик навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Черкаська область, Україна); ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5117-6642>; e-mail: alena.ustenko@ukr.net

¹ Андрєєв В.М., Руденко А.С. Рід Дорошенків у громадсько-політичному та культурному житті України (XVII – початок ХХ ст.). *Український історичний журнал*. 2015. № 1. С. 39-56.

² Руденко А.С. «Родове гніздо» як фактор збереження сімейних традицій (до історії роду Дорошенків). *Культурологічний вісник*. 2013. Вип. 31. С. 45-50.

1917 р., відтворено у нарисі чернігівських дослідників В. Бойка, Т. Демченко й О. Оніщенко³. Ім'я Д. Дорошенка та його характеристики селянського руху на Чернігівщині часто згадуються у працях дослідників селянської революції⁴ або в узагальнюючих працях, однак спеціальної розвідки, присвяченої еволюції поглядів Д. Дорошенка щодо ролі поміщицького стану в українському суспільстві, до цього часу не створено. Це робить актуальним наш науковий пошук.

Метою публікації є відтворення основних складників поміщицького «світу» Наддніпрянщини на початку ХХ ст. в інтерпретації Д. Дорошенка: особливостей розвитку поміщицького господарства, оцінок діяльності окремих представників поміщицького стану (учасників українського національно-визвольного руху), бачення шляхів розв'язання земельної справи в Україні.

Джерельну базу дослідження становлять спогади Д. Дорошенка, які охоплюють доволі тривалий період (з 1901 до 1920 рр.) і складаються з двох блоків: події 1914–1920 рр. висвітлено у книзі «Мої спомини про недавнє-минуле», уперше опублікованій у 1923–1924 рр. у львівському видавничому кооперативі «Червона Калина» (чотири частини)⁵; період 1901–1914 рр. відтворено у виданні «Мої спомини про давнє-минуле», опублікованому в 1949 р. в Канаді⁶. Оскільки автор спогадів з 1919 р. перебував за межами України, він наголошував на таких умовах підготовки своєї праці, як відсутність в особистому користуванні документальної бази й опора на свою пам'ять: «...мій огляд дуже далекий від повноти, бо я пишу про справи вже через п'ять років по тому, як вони відбувалися...»⁷. На нашу думку, професійна пам'ять історика дозволила авторові достатньо об'єктивно відобразити багато аспектів життя та ролі поміщиків у житті українського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Поміщицьку тематику у спогадах Д. Дорошенка варто аналізувати у трьох аспектах: опис родинного маєтку; розповідь про поміщиків – учасників українського руху; міркування про сутність земельної справи та шляхи її вирішення у 1917–1918 рр.

Д. Дорошенко попри те, що його батько не мав власного маєтку, визнавав свою приналежність до поміщицького стану⁸. Автор спогадів належав до покоління, народженого у пореформений період, яке не застало специфіки ведення кріпосницького

---

³ Бойко В.М., Демченко Т.П., Оніщенко О.В. 1917-й рік на Чернігівщині: історико-краєзнавчий нарис. Чернівці: Сіверянська думка, 2003. 126 с.

⁴ Див., напр.: Еткіна І.І. До причин трагедії під Крутами. Селянський рух у Чернігівській губернії в жовтні 1917 – січні 1918 рр. *Література та культура Полісся*. 2009. Вип. 48. С. 126; Ковальова Н.А. Селяни, поміщики і держава: конфлікти інтересів. «Аграрна революція» в Україні 1902–1922 рр. Дніпропетровськ: ЛІРА, 2016. С. 192, 207, 223.

⁵ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле (1914–1918). Львів: Червона Калина, 1923. Ч. I: Галицька Руїна 1914–1917 років. 131 с.; Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле (1914–1918). Львів: Червона Калина, 1923. Ч. II: 3 початків відродження Української державности (Доба Центральної Ради). 96 с.; Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле. Львів: Червона Калина, 1923. Ч. III: Доба Гетьманщини (1918). 122 с.; Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле. Львів: Червона Калина, 1924. Ч. IV: Під Директорією. На чужині (1919–1920). 100 с.

⁶ Дорошенко Д. Мої спомини про давнє-минуле (1901–1914 роки). Вінніпег: Тризуб, 1949. 167 с.

⁷ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле... Ч. III. С. 49.

⁸ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле... Ч. II. С. 8.

господарства, й заробляло на життя за допомогою державної, військової служби чи викладацької діяльності. У поміщицький «світ» Д. Дорошенко занурювався в дитинстві, гостюючи у маєтку діда, а пізніше – свого дядька, а також спостерігаючи за життям і побутом своїх знайомих.

Д. Дорошенко докладно описав походження своєї родини та її склад. Це були нащадки козацького роду гетьмана Михайла Дорошенка. Один з них, сотник Василь, заснував хутір Дорошенків у Глухівському повіті на Чернігівщині (нині – с. Дорошенкове Шосткинського району Сумської області). Хутір розташовувався у «глухих лісах», на кордоні між Чернігівщиною та Орловською губернією. Відстань до Новгород-Сіверського, з якого відправлявся пароплав до Києва, становила щонайменше п'ятдесят верств⁹.

Свого діда – Якова Степановича Дорошенка (1807-1893 рр.) – Дмитро характеризував як «поміщика середніх достатків». Дід Яків закінчив гімназію і все своє життя, за свідченням Дмитра, провів на хуторі: господарював, колекціонував українські старожитності, випишував українську пресу¹⁰. Зауважимо, що на момент смерті діда, Дмитрові було одинадцять років і дитина могла не знати докладної біографії свого родича, або ж просто її забути. З інших джерел відомо, що у молодості Яків Степанович Дорошенко перебував на державній службі: працював канцеляристом у Глухівському повітовому суді (1822-1836 рр.), а далі був попечителем запасних магазинів у повіті (1838-1845 рр.) і дослужився до чину колезького асесора¹¹. Родина Якова Степановича, за свідченням Дмитра, мала сім синів і трьох доньок¹². Усі сини здобули освіту та були «виведені в люди», тобто обіймали певні посади.

Зі спогадів Дмитра відомо про чотирьох синів Я. Дорошенка (про доньок згадано побіжно): старший син Василь закінчив університет у Москві та працював повітовим суддею у Глухові; спадкоємець хутора Григорій (його ім'я не вказано у спогадах) став професором гірничого інституту у Петербурзі; Іван, батько Дмитра, закінчив ветеринарний інститут у Харкові і служив військовим ветеринарним лікарем у Вільно (дослужився до рангу полковника); наймолодший син Петро вивчився на лікаря-хірурга й у подальшому став відомим земським і громадським діячем¹³.

Василь Дорошенко, який у молодості мав репутацію «хлопомана», написав історичний роман «На Україні» (1863 р.). У творі юнак «змалював свою родину, батька, своїх родичів і свою околицю»¹⁴. Однак більше історичних праць Василь не писав і в пам'яті сучасників залишився завдяки тривалому перебуванню на одній посаді, а також опублікованим спогадам свого приятеля, вихідця з Глухівського повіту, професора Миколи Василенка (1866-1935 рр.). Доля Василя Дорошенка склалася трагічно: 1 січня 1918 р. його вбили більшовики¹⁵.

---

⁹ *Дорошенко Д.* Мої спомини про давнє-минуле (1901-1914 роки)... С. 4, 74.

¹⁰ *Ibid.* С. 4.

¹¹ Див.: *Руденко А.С.* «Родове гніздо» як фактор збереження сімейних традицій... С. 46.

¹² *Дорошенко Д.* Мої спомини про давнє-минуле (1901-1914 роки)... С. 3.

¹³ *Ibid.* С. 3-5.

¹⁴ Див.: *Андрєєв В.М., Руденко А.С.* Рід Дорошенків у громадсько-політичному та культурному житті... С. 49.

¹⁵ *Василенко М.П.* Вибрані твори: у 3 т. Київ: Юридична думка; Академперіодика, 2008. Т. 3. Спогади. Щоденники. Листування. С. 261, 265; *Білокін С.І.* Глухівська трагедія: Із записок Іллі Рогатинського. *Сіверщина в історії України.* 2009. Вип. 2. С. 164.

Більшовики вбили і наймолодшого з братів Дорошенків – Петра. Це трапилося у липні 1919 р. в Одесі. У 1917 р. Петро Якович заснував українську гімназію в Чернігові, а за Гетьманату П. Скоропадського він очолював Головне управління у справах мистецтва та національної культури, розробляв культурно-освітню політику Української Держави¹⁶. Петро Якович був близьким приятелем П. Скоропадського та познайомив Дмитра з ним у квітні 1918 р.¹⁷

Свій маєток дід Яків, як ми вже згадували, передав у власність Григорію – професорові гірничого інституту у Петербурзі¹⁸. Цим він, за спогадами М. Василенка, викликав невдоволення з боку інших синів, зокрема Василя. Хоча з часом брати помирилися¹⁹. Зрозуміло, чому дід так вчинив: він господарював у дореформений період, пережив емансипацію селян 1861 р., застав труднощі аграрної кризи останньої чверті XIX ст., спостерігав зубожіння власників багатьох поміщицьких маєтків і не хотів допустити роздроблення свого маєтку.

Причини і точний час повернення на Глухівщину Григорія Дорошенка, який зробив успішну академічну кар'єру у Петербурзі (вивчився на гірничого інженера та деякий час очолював кафедру в столичному інституті), дослідниками родоводу Дорошенків не встановлено. Ймовірно Григорій покинув роботу в гірничому інституті близько 1879 р., після чого оселився на батьківському хуторі²⁰. Допомогала йому господарювати сестра Надія (1859-1918 рр.), яка теж не мала власної родини. Ця донька Якова Степановича закінчила «дівочий інститут» в Києві²¹, тобто інститут шляхетних дівчат. Вона стала третьою жертвою більшовицького режиму з роду Дорошенків: Надія Яківна загинула 31 січня 1918 р. під час нападу грабіжників на хутір Дорошенків, а сам хутір був зруйнований і спалений більшовиками²². На жаль, Д. Дорошенко не згадує, як велося господарство на хуторі після смерті дядька Григорія у 1910 р.

Розповідь Дмитра про родовий маєток на Чернігівщині доволі лаконічна й обмежується дитячими враженнями про перебування на літніх канікулах у гостинах свого діда, а потім дядька Григорія і тітки Надії. Хлопець запам'ятав багату на українські видання бібліотеку діда, портрет І. Мазепи у вітальні та його шанування як фундатора хутора Дорошенків, а також розповіді поважних пасічників про минуле. Дід Яків Степанович успішно займався бджільництвом і тримав пасіки на три тисячі вуликів²³.

Докладнішу інформацію про господарювання Я. Дорошенка знаходимо у спогадах М. Василенка (його мемуари «Моє життя» були написані у Лук'янівській в'язниці в Києві у 1924 р.). Оскільки М. Василенко особисто з Яковом Степановичем не був знайомий, то опис господарства й характеристику власника маєтку подав на основі свідчень його сина Василя. Так Яків Степанович набув іміджу гарного господаря, байдужого до громадського життя

---

¹⁶ *Дорошенко Д.* Мої спомини про давнє-минуле (1901-1914 роки)... С. 5; *Андрєєв В.М., Руденко А.С.* Рід Дорошенків у громадсько-політичному та культурному житті України... С. 53-54.

¹⁷ *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє-минуле... Ч. II. С. 84.

¹⁸ *Дорошенко Д.* Мої спомини про давнє-минуле (1901-1914 роки)... С. 3.

¹⁹ *Василенко М.П.* Вибрані твори... Т. 3. С. 262.

²⁰ *Андрєєв В.М., Руденко А.С.* Рід Дорошенків у громадсько-політичному та культурному житті... С. 50-51.

²¹ *Дорошенко Д.* Мої спомини про давнє-минуле (1901-1914 роки)... С. 5.

²² *Ibid.* С. 6; *Андрєєв В.М., Руденко А.С.* Рід Дорошенків у громадсько-політичному та культурному житті... С. 54.

²³ *Дорошенко Д.* Мої спомини про давнє-минуле (1901-1914 роки)... С. 5-6.

повіту, якій виховав своїх дітей дещо у патріархальному дусі, а господарство у маєтку вів по-старому, звичним способом. Він славився у всьому повіті своєю пасікою (згадано про понад тисячу вуликів) і займався нею на комерційній основі: навесні вулики на човнах перевозили у брянські ліси, а з цвітінням гречки повертали назад у Глухівський повіт. Пасіка приносила значний прибуток Я. Дорошенку. Григорій перебудував будинок у маєтку, завів новий реманент і став застосовувати кращі способи обробітку землі, тобто перевів батькове господарство на сучасний лад²⁴.

У джерелах початку ХХ ст. зберігся опис маєтку Г.Я. Дорошенка. Йому належало 550 дес. землі, з них понад 350 дес. були зайняті під рільництво (зауважено ведення господарства на основі тринадцятипільної сівозміни). У маєтку працював невеликий кінний завод, розводили корів симентальської породи, тримали пасіку у 2 тис. вуликів, займалися лісорозведенням і працювала винокурня²⁵. Про існування у маєтку гуральні восени 1905 р. згадував Д. Дорошенко²⁶.

Скласти уявлення про Г. Дорошенка як успішного господаря дозволяє той факт, що близько тридцяти років (з 1880-х рр.) він працював управителем маєтків М. Неплюєва (1851-1908 рр.) – одного з найбагатших землевласників Чернігівщини²⁷. Опис великого маєтку М. Неплюєва в Ямполі теж зберігся у джерелах початку ХХ ст. Маєток займав площу майже 19 тис. десятин. У рільництві застосовували восьмипільну, десятипільну і тринадцятипільну сівозміни. У господарстві дідича розводили породисту худобу (коней, корів, свиней), тримали пасіку та фруктовий сад; займалися лісорозведенням. Діяла потужна промислова інфраструктура: цукровий завод, два винокурні заводи, маслобійний завод, вісім млинів, чавуноливарний завод. При маєтку існували Воздвиженська чоловіча й Преображенська жіноча сільськогосподарські школи, навчальні майстерні, селекційні лабораторії, метеорологічна станція²⁸. Власник маєтку був автором духовних праць і засновником Хрестовоздвиженського трудового братства, до якого залучив дітей з бідних селянських родин. Такі дивацтва великого землевласника на тлі відмови від успішної кар'єри викликали нерозуміння й осуд у світському товаристві Глухівського повіту. За спогадами М. Василенка, й управитель маєтку Г. Дорошенко вважав свого господаря М. Неплюєва «самодуром»²⁹.

Тогочасні поміщики були налаштовані консервативно, зокрема і в побуті. Так, Дмитро був частим гостем на хуторі батьків професора М. Василенка поблизу с. Єсмань Глухівського повіту (нині Шосткинського району Сумської області) і в його уяві сформувався ідилічний образ поміщицького маєтку за зразком «старосвітських поміщиків» з безсмертного оповідання Гоголя³⁰. Таке патріархальне уявлення про поміщицьке господарство та побут супроводжувало автора спогадів і в дорослому житті.

Отже, перше уявлення про поміщицький «світ» у Д. Дорошенка сформувалося у його дитячі та юнацькі роки, які він проводив на літніх канікулах у родовому маєтку на

---

²⁴ Василенко М.П. Вибрані твори... Т. 3. С. 261–262.

²⁵ Россия. Полное географическое описание нашего отечества: настольная и дорожная книга для русских людей: [в 19 т.] / под ред. В.П. Семенова. Санкт-Петербург: Изд. А.Ф. Девриена, 1903. Т. 7: Малороссия. С. 337.

²⁶ Дорошенко Д. Мої спомини про давнє-минуле (1901-1914 роки). ... С. 74.

²⁷ Василенко М.П. Вибрані твори. Т. 3... С. 262.

²⁸ Россия. Полное географическое описание нашего отечества... С. 336–337.

²⁹ Василенко М.П. Вибрані твори. Т. 3... С. 268–269.

³⁰ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле. Ч. III... С. 50–51.

Чернігівщині. Не маючи друзів-однолітків на «глухому» хуторі, Дмитро спілкувався переважно з дорослими людьми, вихованими в душі «української стихії».

Другий етап формування уявлень Д. Дорошенка про поміщицький «світ» припав на його доросле життя, зокрема період з 1901 до початку 1917 рр., коли він здобував вищу освіту, займався викладацькою та громадською діяльністю. У спогадах про «давнє-минуле», опублікованих у 1949 р., Д. Дорошенко згадав дідача з Чернігівщини Шликевича (обіймав посаду у страховому товаристві «Наdejда» у Петербурзі, а три його доньки долучилися до студентської Громади)³¹; дідичів з Полтавщини Володимира Шемета і Павла Чижевського – членів І Державної Думи³²; поміщиків Михайла Ганька і Віктора Василенка – учасників українського громадського життя у м. Полтава³³.

З родиню поміщика Є. Чикаленка, активного учасника київської Громади й мецената, Д. Дорошенко познайомився у Львові влітку 1904 р. під час наукових курсів українознавства для мешканців Галичини і молоді з підросійської України. Туди приїхали у супроводі матері і двох молодших братів старші діти Чикаленків: дві сестри Ганна і Вікторія та їхній брат Левко³⁴. Особі самого Є.Х. Чикаленка у спогадах Дорошенка присвячено низку сюжетів, зокрема докладно описано видавничу діяльність («Громадське Слово», «Нова Громада», «Рада»), меценатство на користь українського руху, опікування хворим І. Франком під час його приїзду до Києва в 1909 р.³⁵ Євген Чикаленко був одним із небагатьох поміщиків в оточенні Дорошенка, який особисто господарював у своєму маєтку, зокрема влітку виїжджав на село для проведення польових робіт³⁶. Другим знайомим дідичем (і приятелем), який особисто провадив своє господарство, був Вячеслав Липинський, член української Громади та власник маєтку на Київщині³⁷.

У період вчителювання на Катеринославщині (1909-1913 рр.) Д. Дорошенко з захопленням описував місцеве селянство (нащадків запорожців)³⁸, однак дуже мало інформації залишив про поміщиків краю. Серед українських діячів у спогадах Дорошенка побіжно згадано Анатолія Куличенка³⁹, власника маєтку Одинківка під Катеринославом, члена мануйлівської Просвіти, і докладніше схарактеризовано номінального редактора часопису «Дніпрові хвилі» Кузьму Котова, «місцевого дідача і домовласника», члена Просвіти в Катеринославі. Котов, народник у минулому («колишній драгомановець»), виховав шестеро дітей в українському дусі. Господарством він не займався, у родині всім керувала дружина⁴⁰. Зауважимо, що у власності поміщика була тисяча десятин землі, отримана у спадок від матері на хуторі в с. Михайлівка Катеринославського повіту⁴¹.

---

³¹ *Дорошенко Д.* Мої спомини про давнє-минуле (1901-1914 роки)... С. 28.

³² *Ibid.* С. 80.

³³ *Ibid.* С. 67.

³⁴ *Ibid.* С. 56, 62.

³⁵ *Дорошенко Д.* Мої спомини про давнє-минуле (1901-1914 роки)... С. 75, 86, 91-93, 103, 105.

³⁶ *Ibid.* С. 105.

³⁷ *Ibid.* С. 114, 116.

³⁸ *Ibid.* С. 121.

³⁹ *Ibid.* С. 120.

⁴⁰ *Ibid.* С. 125-126.

⁴¹ *Світленко С.І.* Катеринославський народник К.Є. Котов. *Історія та культура Подніпров'я.* Дніпропетровськ: ДДУ, 1998. С. 118.

Відвідини друзів-поміщиків стали частиною краєзнавчих подорожей Д. Дорошенка Правобережжям (там він переконався у витоках тогочасних уявлень про Волинь як самий відсталий регіон України⁴²). Серед поміщиків Волині Д. Дорошенком схарактеризовано трьох діячів. Модест Левицький (український письменник, член ТУП й активний учасник київської Громади) був вихідцем із дворянського стану, але сам зрікся графського титулу та заробляв на життя на посаді залізничного лікаря у Радивиліві⁴³.

Барон Федір Штейнгель мешкав у с. Городок на Рівненщині – там знаходився маєток, придбаний його батьком у 1870-х рр. Ф.Р. Штейнгель збудував для селян лікарню, кооперативну крамницю, читальню, пізніше перетворену на Просвіту, заснував перший світський музей на Волині. Барон брав активну участь в українському русі, зокрема, був членом І Державної Думи (зазнав ув'язнення за підписання Виборзької відозви), членом ради ТУП, партії конституційних демократів (захищав українські інтереси), заступником голови Українського наукового товариства в Києві. Під час Першої світової війни (з 1915 р.) барон очолив комітет Всеросійського союзу міст Південно-Західного фронту. У період Гетьманату П. Скоропадського Ф. Штейнгель обіймав посаду посла Української Держави в Берліні, перебуваючи у підпорядкуванні Д. Дорошенка⁴⁴. Автор спогадів докладно схарактеризував особистість барона та його активну проукраїнську громадську діяльність.

Третя особа, яка вела поміщицький спосіб життя на Волині, – письменник Дмитро Маркович, далекий родич Оп. Марковича, чоловіка Марко Вовчок. Маркович служив суддею, а на пенсії оселився в маєтку своєї дружини поблизу м. Острог і брав участь у громадському житті краю, зокрема, поширював серед селян своєї околиці ідеї розвитку кооперації. Д. Маркович писав оповідання з народного життя, головними героями яких були злочинці й люди «з дна суспільства»⁴⁵.

Отже, у спогадах, присвячених періоду 1901 – початку 1917 рр., Д. Дорошенко вживав термін «дідич» з метою характеристики станової приналежності чи походження того чи іншого діяча, з яким його зводила доля. Згадки про поміщиків мають побіжний характер і це – учасники українського руху у різних регіонах Наддніпрянської України. Сприйняття місця та ролі поміщиків у суспільних відносинах у поглядах Дорошенка будувалося крізь призму національних інтересів, а не класових.

Третій період співіснування Д. Дорошенка з поміщицьким «світом» припав на перші етапи Української революції – 1917-1918 рр. – і став часом руйнації поміщицького ладу. Д. Дорошенко у цей час мав сформовані судження про роль і майбутнє поміщиків в українському суспільстві і, посідаючи державні посади, сам намагався долучитися до розв'язання земельної справи.

У спогадах Д. Дорошенка, фахового історика, не знайдемо теоретичного обґрунтування причин селянсько-поміщицького протистояння, або ж пояснення сутності селянського чи поміщицького питання. У виданні 1949 р. історик побіжно згадав про селянські розрухи 1902 р. на Полтавщині та Харківщині, спричинені тяжким економічним

---

⁴² *Дорошенко Д.* Мої спомини про давнє-минуле (1901-1914 роки)... С. 135.

⁴³ *Ibid.* С. 129-130.

⁴⁴ *Ibid.* С. 133-134; *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє-минуле... Ч. I. С. 48; *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє-минуле... Ч. III. С. 8-10.

⁴⁵ *Дорошенко Д.* Мої спомини про давнє-минуле (1901-1914 роки)... С. 133, 135.

станом біднішої частини сільського населення. І висловив офіційне, провладне пояснення причини цих бунтів – антиурядова агітація земських статистиків⁴⁶. Але зв'язку між селянськими бунтами 1902 р. і 1917 р. автором не простежено.

У перші роки перебування в еміграції Д. Дорошенко прагнув переосмислити період Української революції та з'ясувати причини її поразки. Він розкритикував ставлення Центральної Ради та її лідерів до українського поміщицтва, яке було принесене в жертву популізму партії соціалістів-революціонерів. При загалом скептичному ставленні до поміщиків, історик наголошував на позитивній ролі поміщицької верстви у розвитку суспільства: поміщики обіймали адміністративні посади, були задіяні в громадському житті, зокрема, у земствах, займалися благодійністю, підтримували розвиток культури. Д. Дорошенко був переконаний, що навіть без своїх маєтків (за умови проведення земельної реформи), поміщики могли знайти своє місце у новій Україні⁴⁷. Зокрема, про підтримку політики української влади свідчила делегація від чернігівського дворянства на чолі з маршалком Володимиром Мусіним-Пушкіним до губернського комісара з нагоди проголошення III Універсалу Центральної Ради і УНР (це при тому, що Універсал скасував приватну власність на землю поміщиків)⁴⁸.

В якості прикладів успішної адміністративної діяльності поміщиків на Чернігівщині у 1917 р. Д. Дорошенко називав губернського комісара Тимчасового уряду Михайла Іскрицького, голову губернського земства Олексія Свечина (обидва у минулому були членами Державної Думи), окремих повітових комісарів⁴⁹. Єдиним докором у бік цих діячів було «незручне» соціальне походження. При цьому охочих посісти адміністративні посади на місцях, як за Центральної Ради, так і за Гетьманату, не було.

Обидва заступники Д. Дорошенка на посаді губернського комісара походили з поміщицьких родин: російський меншовик Р.І. Ганжа (з часом сам українізувався) – з родини дрібних поміщиків, яка мешкала під Черніговом, а 24-річний російський есер П.П. Савич був сином заможного поміщика з Новозибківського повіту. Савич залишався байдужим до українського життя і не сприймав серйозно погроми поміщицьких маєтків, які не оминули і його родину (батька та матір на їхньому хуторі вбили нападники)⁵⁰.

Д. Дорошенко став свідком розгортання селянської боротьби проти поміщиків та української влади на Чернігівщині восени 1917 р. Він докладно описав безпосередні причини цієї боротьби, її перебіг, учасників, проаналізував механізм наростання насильства, відтворив схеми погромів поміщицьких маєтків (окремо схарактеризував роль продовольчого чинника і військових російської імператорської армії)⁵¹.

Губернська влада не мала дієвих механізмів для припинення насильства, масштаби якого все більше зростали з кінця 1917 р. Жертвами більшовицьких погромів на початку 1918 р. стало багато великих землевласників Глухівського повіту⁵². Серед них, як уже

---

⁴⁶ Ibid. С. 29-30.

⁴⁷ *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє-минуле... Ч. II. С. 8-9.

⁴⁸ Ibid. С. 40-41.

⁴⁹ Ibid. С. 11, 15, 18.

⁵⁰ Ibid. С. 16-17.

⁵¹ Ibid. С. 19-20, 25, 27, 48-52.

⁵² Див.: *Білокін С.І.* Глухівська трагедія: Із записок Іллі Рогатинського. *Сівєрщина в історії України.* 2009. Вип. 2. С. 159-167.

зазначали вище, було й двоє родичів самого Д. Дорошенка (дядько Василь і тітка Надія). 17 квітня 1918 р. у с. Носівка Чернігівської губернії був убитий предводитель дворянства Чернігівської губернії В.О. Мусін-Пушкін, член ЦК партії октябристів й очільник губернського осередку партії, земський діяч і благодійник⁵³.

Дії поміщиків, які на відміну від попередніх часів селянсько-поміщицького протистояння не отримали допомоги чи захисту від держави, спричинили нову хвилю ескалації насильства на селі. Дідичі звернулися за допомогою до німецьких та австро-угорських військ щодо охорони своїх маєтків і відшкодування майна, пограбованого селянами взимку 1917–1918 рр. Потребою самозахисту Д. Дорошенко пояснював створення самочинних озброєних відділів і «каральні експедиції» з боку великих землевласників⁵⁴. За визнанням Дорошенка, як урядовця Української Держави, широкі масштаби насильства щодо селян та українських громадських діячів улітку 1918 р. чинило також австрійське військове командування на Катеринославщині, Херсонщині й Поділлі⁵⁵.

Водночас становлять значний інтерес характеристики, надані Д. Дорошенком поміщикам – членам уряду П. Скоропадського. Самого Гетьмана історик схарактеризував як симпатика української справи, колекціонера старовини та можливого жертводавця – мецената, який у 1910 чи 1911 рр. за власні кошти мав намір відновити видання часопису «Київська Старовина». Джерелом інформації про Гетьмана був рідний дядько Петро Якович Дорошенко⁵⁶.

Очільника уряду Української Держави Ф. Лизогуба Дорошенко схарактеризував так: «...земський діяч, великий покровитель українського мистецтва, ...син відомого Шевченкового приятеля, Андрія Лизогуба, власника старовинного маєтку в Седневі близько Чернігова, і брат відомого революціонера Дмитра Лизогуба, повішеного російським урядом у 1879 р. в Одесі»⁵⁷.

Цікаві спостереження Д. Дорошенко залишив щодо особи свого земляка, професора М. Василенка: наголошував на його послідовній позиції щодо обстоювання інтересів українського народу на академічній ниві (досліджував історію Гетьманщини XVII–XVIII ст., виступав одним із головних діячів Українського наукового товариства у Києві) та політичній кар'єрі у лавах партії російських кадетів, але не уважав його українським націоналістом. М. Василенко виступав за «певне порозуміння та мирне розмежування» між українською національною культурою і впливами російської культури⁵⁸. Отже, урядовців-поміщиків Д. Дорошенко схарактеризував з точки зору їхньої участі або симпатії до українського руху.

Гетьманський уряд Д. Дорошенко розкритикував за кадрові помилки – призначення на посади губернських і повітових старост великих землевласників, байдужих до української справи⁵⁹, і за нерозуміння настроїв селянства під час розробки земельної політики Гетьманату. У земельному питанні Д. Дорошенко наголошував на потребі

---

⁵³ Мусін-Пушкін Володимир Олексійович. URL: <https://esu.com.ua/article-70461>

⁵⁴ *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє-минуле... Ч. II. С. 77; *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє-минуле... Ч. III. С. 57–58.

⁵⁵ *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє-минуле... Ч. III. С. 19.

⁵⁶ *Ibid.* Ч. II. С. 84.

⁵⁷ *Ibid.* С. 88.

⁵⁸ *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє-минуле... Ч. III. С. 50–51.

⁵⁹ *Ibid.* С. 59–60.

врахування «спадщини» більшовицького режиму та Центральної Ради, зокрема, наслідків селянських погромів поміщицьких маєтків і переділу землі. Уряд для реалізації своїх задумів потребував близько десяти років (щоб земля перейшла від великих землевласників до дрібних). Забезпечити такий еволюційний шлях здійснення земельної реформи, на думку Д. Дорошенка, могли або кількарічне перебування німецького війська на території України, або власна дієздатна армія. Але таких можливостей на той час Українська Держава не мала. У розмовах з Гетьманом Д. Дорошенко радив викупити великі маєтки та розділити їх поміж селянами для заспокоєння народних мас⁶⁰. Однак до його порад не дослухалися, плани земельної реформи Гетьманату не були втілені у життя, а сама Українська Держава незабаром припинила існування. Д. Дорошенко з 1919 р. опинився в еміграції і з часом відійшов від політичної діяльності, зосередився на науковій і викладацькій роботі.

Висновки. Д. Дорошенко – типовий представник дворянсько-поміщицької верстви пореформеного покоління, яке жило не за рахунок земельних маєтностей. Його уявлення про організацію господарства, спосіб життя та духовні цінності поміщицького стану сформувалися у дитячому віці на родинному хуторі на Глухівщині та мали патріархальний характер. У своїх спогадах історик залишив згадки, а часом докладні характеристики багатьох поміщиків – це були діячі українського руху. Сприйняття місця та ролі поміщиків у суспільних відносинах у свідомості Д. Дорошенка будувалося крізь призму національних інтересів, а не класових. Дорошенко не зміг (чи не ставив завдання) обґрунтувати теоретичні засади селянської революції як конфлікту між селянами та поміщиками за землю, однак докладно описав її перебіг на певному етапі (кінець 1917 – початок 1918 рр.) на матеріалах Чернігівської губернії. Як посадовець Української Держави 1918 р. Д. Дорошенко виступав за викуп поміщицьких маєтків і їх парцеляцію між селянами.

Alona Shmaliukh

The representation of landowners' world in the first decades of the 20th century in D. Doroshenko's memoirs

Abstract: The article presents landowners' lifestyle, the role of large landowners in social relations and the prospects for resolving the land issues in 1917-1918 as viewed and interpreted by Dmytro Doroshenko (1882-1951), a descendant of landowners and a statesman during the period of Ukrainian Revolution. D. Doroshenko's memoirs embraced different aspects of landowners' world, such as organisation of farming and the landowner family's everyday life, characteristics of landowners as participants of the Ukrainian movement, their involvement in resolving of the land issues in 1917-1918. It is stated that the evolution of D. Doroshenko's views on landowner issues embraces three stages in his life: childhood years; studying period, teaching and public deeds (1901 – early 1917), and governmental activities (1917-1918). The author concludes that D. Doroshenko's ideas on landowners' organisation of farming, lifestyle and spiritual values, formed in his childhood, were patriarchal and reflected

---

⁶⁰ Ibid. С. 66-67, 76.

the specifics of Hlukhiv district of Chernihiv province. It is established that D. Doroshenko's perception of landowners' place and role in social relations was built through the prism of national but not class interests. The author of the memoirs, a professional historian, did not provide a theoretical justification for the causes of confrontation between peasants and landowners but recorded the peculiarities of the peasant struggle against landowners in late 1917 – early 1918 in Chernihiv province and explained in detail the mechanisms of increasing peasants' oppression in the countryside. As an official of the Ukrainian State in 1918, D. Doroshenko advocated the redemption of landowners' estates and their parcelling out among peasants, but his advice was not implemented.

Keywords: landowners, memoirs, Dmytro Doroshenko, the Doroshenko family's hamlet, Naddniprianska Ukraine (the territory along both banks of the Dnipro river), peasant raids, land issues